

DRUMUL LUI TADEUSZ RÓŻEWICZ DE LA POEZIE LA TEATRU

*anul nașterii – 1921
locul nașterii – Radomsko*

ei bine,
această pagină
ruptă din caietul de școală al fiului meu
îmi cuprinde biografia
a mai rămas puțin loc
mai sunt câteva pete albe

n-am șters decât două fraze
n-am adăugat decât una
după un timp
mai completez câteva vorbe

mă-ntrebi despre datele
mai importante
din viața mea
încearcă să le afli de la alții

biografia mea s-a încheiat până acum
de câteva ori
câteodată mai bine, alteori mai rău¹.

¹ Tadeusz Różewicz, *Biografie*, în: Tadeusz Różewicz, *Poeme*, București, Editura Albatros, 1976, poezii în traducerea Irenei Harasimowicz, p.13-14.

Aceasta este auto-*biografia* laconică a unuia dintre cei mai remarcabili poeți polonezi contemporani. O biografie în linii frânte, care ne stârnește curiozitatea prin însăși simplitatea – și, de ce nu?, modestia – cu care a fost făcută. Cine este însă cel care, apropiindu-se parcă cu neîncredere de cuvinte sau poate, dimpotrivă, prețuindu-le prea mult pentru a le irosi inutil, a reușit să-și cuprindă viața în câteva rânduri fruste, aparent nestilizate? Cine este, așadar, Tadeusz Różewicz? Un tânăr, ca atâția alții din generația sa, care a fost salvat pe când era „dus la măcel”². Un poet care s-a încumetat să se măsoare cu provocarea sfidătoare a Istoriei, încercând să demonstreze că mai este posibil să se scrie poezie după Auschwitz. Un spirit alert, pendulând neobosit între genuri literare aflate în permanență sub semnul unei provocări nonconformiste. Un poet care învață să se redefinească în raport cu universul post-catastrofic de după cel de-al doilea război mondial, în care valorile au suferit un proces de demonetizare și depreciere, cuvintele stau sub semnul desemantizării, iar tot ce e în jur își așteaptă izbăvirea printr-un proces de renumire. Un tânăr care are nevoie de dascăli pentru a învăța din nou să trăiască. Un scriitor care „vorbește întotdeauna din sine și despre sine”³, pe care necesitatea autoexprimării îl împinge spre monologul dramatic în teatru și proză, spre ignorarea oricăror reguli și tipare. Un Hamlet modern, pentru care

² *Idem, Selected poems. Poezje wybrane*, Cracovia, Wydawnictwo Literackie, 1995, p.6. Toate poeziile citate în prezenta lucrare, care nu fac parte din volumul *Poeme*, în traducerea Irenei Harasimowicz, precum și toate fragmentele din piesele de teatru inserate pe parcursul tezei sunt în traducerea noastră.

³ Henryk Vogler, *Tadeusz Różewicz*, Cracovia, 1972, p.39.

întrebările retorice și cele metafizice nu reprezintă răspunsul frământărilor sale interioare. Un spirit *neliniștit*, mereu frământat, căutând neconținut răspunsurile la atâtea întrebări nerostite. Un vizionar, am putea spune, care, prin creația sa, a anticipat fenomenele culturii de masă, trăgând un semnal de alarmă asupra pericolelor ce-l pândesc pe omul contemporan. Și, nu în ultimul rând, „un mărunț locuitor al unui mic orașel din miazănoapte”, întruchiparea „glasului unui anonim” care avea să devină marele Moralist al literaturii polone a secolului al XX-lea. Pe scurt – o personalitate greu de încorsetat în tipare literare contemporane.

Drumul lui Tadeusz Różewicz către teatru se naște din poezie. Înainte de primele sale încercări dramatice, Różewicz era deja cunoscut în Polonia pentru volumele de poezii *Neliniște* (*Niepokój*, 1947) și *Mănușa roșie* (*Czerwona rękawiczka*, 1948), publicate imediat după război. Cele două plachete de poezii au atras la vremea respectivă atenția tuturor criticilor, care aveau să-l numească vocea „generației contaminate de moarte”, a generației „salvate de la măcel”. Înainte de a discuta însă despre Tadeusz Różewicz-dramaturgul, se impune schițarea portretului lui Różewicz-poetul, cel care, prin viziunea sa inovatoare și prin poetica sa îndrăzneată, avea să devină în doar câțiva ani clasicul poet în viață, studiat pe băncile școlii, iubit și totodată contestat de critici. Un alt motiv pentru care ni se pare esențială prezentarea liricii rózewicziene – în punctele ei esențiale – îl constituie permanenta simbioză a poeziei și teatrului în creația scriitorului, Różewicz nereușind și nedorind să se detașeze tranșant de nici unul dintre genuri, ci dimpotrivă, îmbinându-le cu măiestrie. Nu o dată s-a afirmat despre poezia sa că este dramatică, iar despre propriul teatru Różewicz însuși a spus că este poetic. Teme esențiale pentru

dramaturgia różewicziană își au rădăcina în poezie, ele fiind transpuse și pe tărâm dramatic și dezvoltate, căpătând valențe noi și dezvăluind semnificații necunoscute în lirică. Tocmai de aceea multe dintre aceste toposuri (motivul războiului, criza civilizației contemporane, deriva și alienarea omului în societatea contemporană, motivul morții) își deschid cititorului sensurile numai prin prisma poeziei sale.

Primul volum de poezii publicat, *Neliniște* (1947), urmat la doar un an de *Mănușa roșie*, avea să devină emblematic atât pentru literatura polonă, cât și pentru generațiile care au reușit să se salveze din război. Tomasz Wroczyński considera cele două apariții editoriale ca fiind „cea mai sugestivă și mai dramatică declarație a crizei etice și filosofice a tinerei generații, care a reușit să scape cu viață din epoca crematoriilor”⁴. Titlul acestei plachete de versuri⁵ se va dovedi o obsesie care îl va urmări vreme de foarte mulți ani pe Różewicz, aclamat de critică drept „cel mai strălucit poet al generației” și „de departe cel mai interesant dintre scriitorii care au debutat după război”⁶. Różewicz însuși avea să comenteze peste ani pe marginea debutului său: „Aș vrea să precizez încă o dată faptul că «neliniștea» mea nu a fost o neliniște metafizică. Este adevărat că primul meu volum de poezii a purtat titlul *Neliniște* și acest

⁴ Tomasz Wroczyński, *Literatura polska po 1939 roku* (Literatura polonă de după anul 1939), Varșovia, 1994, p.48. Expresia „epoca crematoriilor”, folosită foarte des în Polonia postbelică, a fost preluată în limbajul cotidian din romanul omonim al lui Adolf Rudnicki.

⁵ Versurile din volumul *Neliniște* mai fuseseră publicate în anii 1945-1946 în paginile revistelor „Odrodzenie” și „Twórczość”.

⁶ Tadeusz Kłak, *Spojrzenia. Szkice o poezji Tadeusza Różewicza* (Priviri. Schițe pe marginea poeziei lui Tadeusz Różewicz), Katowice, 1999, p.81.

lucru nu a fost deloc întâmplător. Era vorba despre neliniștea trezită de problemele lumii, de soarta țării, a revoluției noastre, de forma noii vieți în Polonia, era o neliniște generată de soarta celor morți și a celor vii, a celor dispăruți și uciși, o neliniște născută de cimitire și școli... Cine a trăit acele timpuri, și a supraviețuit, cine a supraviețuit în mod conștient și a creat, acela va înțelege ce fel de neliniște l-a frământat pe autorul volumului de versuri amintit⁷. Mulți dintre cititorii și criticii lui Różewicz au trăit la rândul lor acele vremuri și au supraviețuit, dar nu au reușit să înțeleagă faptul că neliniștea poetului a fost una de sorginte umanistă, că mesajul său nu a fost nicidecum apostolul negației și al negării existenței omului, așa cum s-au grăbit să afirme unele voci ale criticii⁸.

Viziunea poetului asupra lumii și asupra destinului omului în univers, care își găsește expresia sublimă în acest volum, dar și în următorul, *Mănușa roșie* (1948), este rezultat al experiențelor personale trăite în timpul celui de-al doilea război mondial, ca partizan în mișcarea de rezistență poloneză. La aproape douăzeci de ani, cât avea tânărul Różewicz când naziștii invadează Polonia, viitorul poet învață lecția aspră a vieții și a supraviețuirii, descoperă cruzimea și intransigența unei noi lumi în care i-a fost sortit să trăiască, o lume în care „omul îl strânge de gât pe om”⁹. În noua realitate guvernată

⁷ Tadeusz Różewicz, *Przygotowanie do wieczoru autorskiego* (Pregătire pentru seara de autor), ediția a doua, Varșovia, PIW, 1977, p.167.

⁸ „Tadeusz Różewicz a propus un program artistic bazat pe negație”, susțin autorii manualului *Literatura współczesna. Podręcznik dla klas maturalnych* (Literatura contemporană. Manual pentru clasa a XII-a), red. Bożena Chrzastkowska, Ewa Wiegandtowa, Seweryna Wysłouch, Poznań, 1992, p.19.

de haos, moarte și deznădejde, „omul este ucis asemenea unui animal”¹⁰. Judecat prin prisma psihologică, volumul *Neliniște* ne apare ca o sumă de evenimente care nu descriu numai cruzimile războiului, suferința umană, eroismul sau fiziologia războiului. Așa cum preciza și Tadeusz Drewnowski, în a monografia sa închinată creației rózewicziene, în volumul de debut al scriitorului tablourile poetice gravitează în jurul condiției umane, a stigmatului pe care războiul îl imprimă constituției spirituale a tuturor celor prinși în vârtejul luptelor. Vocea eului liric este, pe rând, vocea personală a autorului, vocea întregii sale generații, vocea națiunii poloneze – pe scurt, vocea umanității atinse de flagelul războiului¹¹.

Volumul *Neliniște* dă glas convingerii că războiul a dezvăluit partea întunecată a omului, setea de sânge și nevoia de a distruge tot ce este mai de preț decât viața însăși: demnitatea umană. Aceeași convingere o împărtășește, de altfel, în povestirile sale de după război colegul de generație al lui Różewicz – Tadeusz Borowski, al cărui catastrofism pare și mai radical decât cel al lui Różewicz, deoarece la Borowski nu există nevinovați, nu există suflete salvate și izbăvite. Și la unul, și la celălalt însă, războiul se dezvăluie în toată cruzimea și atrocitatea lui, privând omul de demnitatea sa și ridicând primatul biologic la rangul de valoare supremă în lupta pentru supraviețuire. Trupescul devine mai presus decât spiritualul, iar valorile morale nu mai pot oferi omului un sprijin în

⁹ *Poeme*, p.33.

¹⁰ *Selected poems*, p.6.

¹¹ Tadeusz Drewnowski, *Walka o oddech. Bio-poetyka o pisarstwie Tadeusza Różewicza* (Lupta pentru respirație. Bio-poetica creației lui Tadeusz Różewicz), ediția a doua, Cracovia, 2002, p.75.

încercarea de a se salva de la pieire. Războiul s-a dovedit a fi o catastrofă care a afectat din temelie structura societății, distrugând sistemele de valori după care omul s-a călăuzit secole de-a rândul. Acum lumea ni se dezvăluie prin ochii tânărului salvat de la moarte ca un loc pustiit de brutalitatea propriilor semeni. Jan Błoński este de părere că, în viziunea lui Różewicz, războiul reprezintă atât o catastrofă pe planul valorilor morale, cât și un coșmar fiziologic¹². Această părere își găsește, de altfel, susținerea în raportul inegal de forțe dintre instinctul aproape animalic de supraviețuire și încălcarea voită a oricăror legi morale care nu mai reprezintă în astfel de condiții nici un fel de consolare, căci atunci

când un prieten întinde mâna
îmi acopăr capul ca înaintea unei lovituri¹³,

Războiul a scos la iveală răul din om, bestia gata să sară la gâtul oricui ca simplu reflex născut din instinctul de supraviețuire. Omul suferă un proces de animalizare, trupul devine o masă de carne măcelărită: „am văzut / vagoane de oameni sfârtecați / care nu vor mai fi izbăviți”¹⁴.

Distrugerea lumii fizice în care îi este dat omului să evolueze, care implică, așa cum am mai spus deja, spulberarea tuturor valorilor morale ce îi sunt necesare omului pentru o existență demnă, atrage după sine, în mod inevitabil, degradarea limbajului. Acesta se depreciază,

¹² Jan Błoński, *Szkic portretu poety współczesnego* (Schiță de portret al unui poet contemporan), în: *Poeci i inni* (Poetii și alții), Cracovia, Wydawnictwo Literackie, 1956, p.221.

¹³ *Selected poems*, p.241.

¹⁴ *Idem*, p. 6.

cuvintele își pierd înțelesul, devin univoce și nu mai servesc comunicării:

Acestea sunt cuvinte goale și univoce:

omul și animalul
iubirea și ura
dușmanul și prietenul
întunericul și lumina. (...)

Noțiunile sunt simple cuvinte:

virtutea și delictul
adevărul și minciuna
frumosul și urâtul
bărbăția și lașitatea.

Aidoma cântăresc virtutea și delictul

am văzut:
un om care era unul
delincvent și virtuos.

Caut învățător și dascăl

să-mi redea văzut auzul și graiul
să numească încă o dată lucrurile și noțiunile
să despartă lumina de întuneric.¹⁵

Finalul poeziei reprezintă strigătul disperat al reprezentantului unei generații bântuite de spectrul războiului, chinuit de neliniște și rătăcind dezorientat printre învelișuri sonore lipsite de semnificație, printre poli diametral opuși între care războiul a tras însă semnul egalității, producând haos și alienare. Eroul liric conștientizează pericolul pe care îl

¹⁵ *Ocalony, Selected poems*, p.6.

reprezintă răsturnarea ordinii firești a existenței și încearcă să lupte cu conștiința catastrofismului inevitabil ce s-a abătut asupra universului în care trăiește. Acest catastrofism, care, în cazul lui Różewicz, este perfect explicabil prin experiența nemijlocită a războiului, își face simțită prezența în literatura polonă încă din zorii modernismului polonez, cu al său decadentism și *fin-de-siècle*. E drept că, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, acest curent filosofic, inițiat de Oswald Spengler (dar pe care Kazimierz Wyka îl consideră ca originând cu mult mai adânc în istorie, în cărțile *Apocalipsei*¹⁶), își avea mai degrabă justificări de natură socio-economică, datorită dezvoltării impetuoase a industriei și tehnicii, ce avea să atragă după sine implicații de ordin social, politic, etic și, bineînțeles, economic.

Catastrofismul lui Różewicz însă este, credem noi, mai apropiat de cel al lui Stanisław Witkiewicz, deoarece este axat pe problema morală a existenței omului în societate. Războiul nu numai că a distrus sistemele de valori de care individul avea nevoie pentru a trăi, dar a reușit să întoarcă omul la animalitatea și primitivismul instinctual. Convingerea aceasta catastrofică este strâns legată – atât la Witkacy, cât și la Różewicz – de filosofia nietzscheană care proclamase moartea lui Dumnezeu. Religia nu mai este, pentru omul zilelor noastre, un punct de sprijin și acesta se regăsește singur în univers, fără protecție divină. Różewicz însuși se află într-o situație mai delicată

¹⁶ Kazimierz Wyka, *Modernizm polski*, Cracovia, 1959, p.22-29. Mergând pe firul genezei catastrofismului, autorul afirmă că la baza modernismului și a concepției lui Spengler stau pesimismul lui Schopenhauer și interesul manifestat în epocă pentru filosofia lui Nietzsche.

Cuprins

Introducere	7
Drumul lui Tadeusz Różewicz de la poezie la teatru	11
Teatrul lui Tadeusz Różewicz între norme și convenții	77
• <i>Contextul geo-politic și cultural al debutului</i> <i>lui T. Różewicz ca dramaturg</i>	78
• <i>Teatrul lui Tadeusz Różewicz versus</i> <i>teatrul absurdului</i>	86
• <i>Teatrul negației</i>	92
Memorialul durerii sau eternul martiriu à la polonaise	121
Degradarea valorilor culturale	185
Laboratorul formelor teatrale experimentale	273
Receptarea operei lui Tadeusz Różewicz în România	351
Concluzii	383
Tabel cronologic al vieții și operei lui Tadeusz Różewicz ...	389
Bibliografie selectivă	413